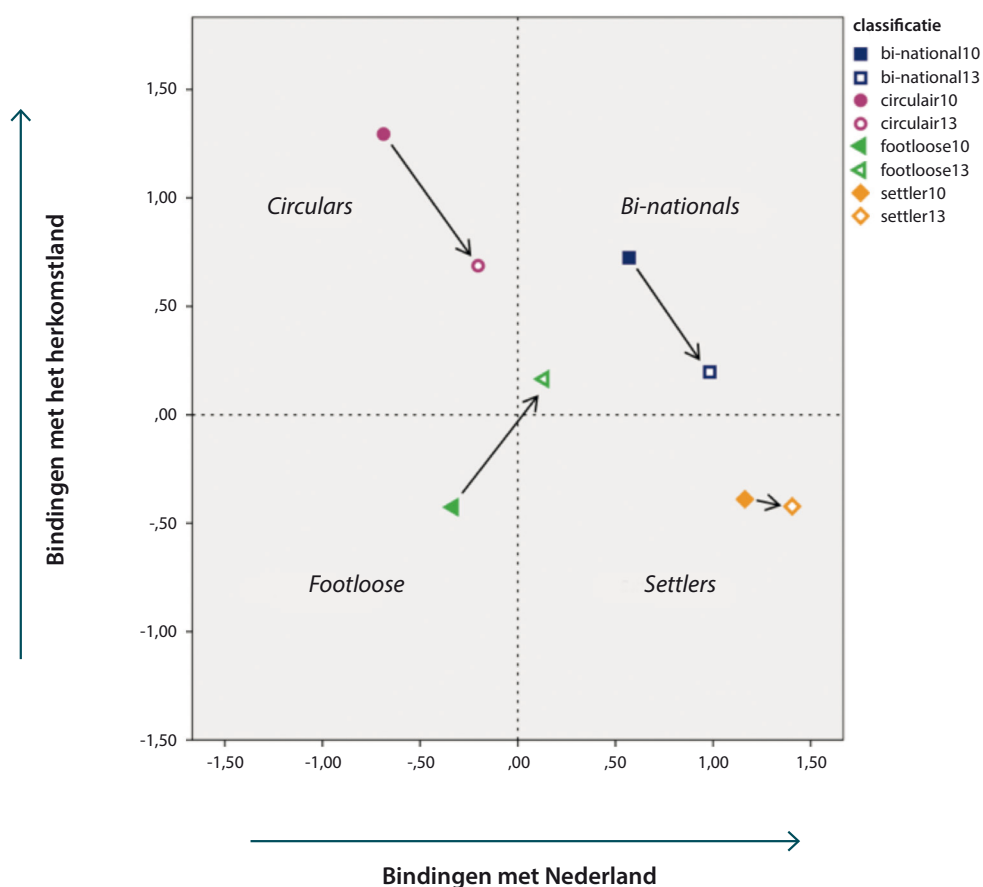

Migratiepatronen in dynamisch perspectief

Een pilotstudie naar veranderende patronen van arbeidsmigratie uit Polen, Bulgarije en Roemenië

GODFRIED ENGBERSEN, JOOST JANSEN, MARIJE FABER, ARJEN LEERKES & ERIK SNEL
ONDERZOEKSGROEP CIMIC, ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	pag. 2
1. Inleiding	pag. 3
2. Conceptueel raamwerk	pag. 5
2.1 Schets van arbeidsmigratie uit Midden- en Oost-Europa	pag. 5
2.2 Arbeidsmigratie in vieren en verwachtingen over migratietrajecten	pag. 7
2.3 Noodzaak van longitudinaal onderzoek	pag. 9
2.4 Resumé	pag. 11
3. Methodologie van de pilotstudie	pag. 12
4. Migratiepatronen in dynamisch perspectief	pag. 14
4.1 Algemene kenmerken van de onderzoekspopulatie	pag. 14
4.2 Arbeids- en inkomenssituatie	pag. 17
4.3 Huisvestingssituatie	pag. 20
4.4 Integratie in de Nederlandse samenleving en banden met het herkomstland	pag. 22
4.5 Veranderende bindingen met herkomst- en bestemmingsland	pag. 24
4.6 Migratiepatronen in dynamisch perspectief	pag. 26
4.7 Migratieaspiraties	pag. 30
5. Conclusies en aanbevelingen	pag. 32
Bibliografie	pag. 35

1. Inleiding

Sinds de toetreding in 2004 en 2007 van nieuwe EU-lidstaten zijn er naar schatting 340.000 Midden- en Oost-Europeanen in Nederland komen wonen en werken (Van der Heijden et al. 2013). De meeste van hen zijn Polen, Roemenen en Bulgaren. Dit aantal overstijgt de aanvankelijke verwachtingen van de Nederlandse overheid (Tijdelijke Commissie, 2011, p. 41) en gaat gepaard met een toegenomen publieke en politieke aandacht voor de thematiek van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa. Een centraal thema daarin is de *aard* van de arbeidsmigratie. Is vooral sprake van tijdelijke migratie of juist van vestigingsmigratie?

In het academisch- en beleidsonderzoek is er steeds meer aandacht voor arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa en hun maatschappelijke positie. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) concentreerde zich eerst op onderzoek naar de maatschappelijke positie van Polen die vanaf 2004 in Nederland zijn komen wonen (Dagevos, 2011). Recent heeft het SCP ook een onderzoek gepubliceerd naar het leven van recent gemigreerde Bulgaren en Polen (Gijsberts en Lubbers, 2013) en naar de positie van kinderen van Polen, Bulgaren en Roemenen (Vogels et al., 2014). Sinds 2008 verricht de onderzoeksgroep CIMIC ('Citizenship, Migration and the City') van de afdeling Sociologie van de Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR) onderzoek naar arbeidsmigranten uit Polen, Roemenië en Bulgarije (Engbersen et al., 2011 en 2013). In de periode daarvoor werkten leden van CIMIC samen met het Rotterdams Instituut voor Beleidsonderzoek (Risbo) in het onderzoek naar Midden- Oost-Europeanen (Snel et al., 2000; Weltevrede et al., 2008; De Boom et al., 2010).

Het onderzoek van het SCP (2011) naar de maatschappelijke positie van Polen baseert zich op een representatieve steekproef onder Polen die tussen 2004 en 2009 stonden geregistreerd in de gemeentelijke basisadministratie (GBA). In meer recent onderzoek, waarin naast Polen ook Bulgaren worden bestudeerd, gebruikt het SCP (2013) gegevens uit het survey *Socio-Cultural Integration Processes among New Immigrants in Europe* (SCIP). Dit is een internationaal vergelijkend en longitudinaal onderzoek naar de integratieprocessen van migranten die nog maar kort in het bestemmingsland zijn. Ook hier worden respondenten via een steekproef uit de GBA getrokken, waarna ze voor langere tijd gevolgd worden. De uitkomsten van de eerste wave zijn in juli 2013 gepubliceerd in het rapport *Nieuw in Nederland* (Gijsberts en Lubbers, 2013).

Het onderzoek *Arbeidsmigratie in vieren* (Engbersen et al., 2011) uitgevoerd door de Erasmus Universiteit naar de maatschappelijke positie van Polen, Roemen en Bulgaren had een andere aanpak. In plaats van uit te gaan van een representatieve steekproef van Midden- en Oost-Europeanen die geregistreerd zijn in de GBA gingen de onderzoekers van de Erasmus Universiteit gericht op zoek naar respondenten op plekken waar veel arbeidsmigranten wonen en werken. Er werd gebruik gemaakt van sneeuwbalsteekproeftrekking (*snowball-sampling*), waarbij nieuwe respondenten via bestaande respondenten worden geworven. Op deze wijze zijn tussen november 2009 en januari 2011 ruim 600 interviews afgenomen, op basis waarvan het rapport *Arbeidsmigratie in vieren* is gepubliceerd. Uit dit onderzoek kwam als belangrijke conclusie naar voren dat er sprake is van een diversiteit

in arbeidsmigratie uit Midden- en Oost-Europa, uiteenvallend in vier ideaaltypische patronen: (1) *tijdelijke, circulaire migratie*; (2) *transnationale of bi-nationale migratie*; (3) *vestigingsmigratie*, en (4) *footloose migratie*. Een andere conclusie was dat het cruciaal is om de dynamiek van deze patronen systematisch in kaart te brengen. Bindingen met het herkomstland en bestemmingsland kunnen in loop der tijd veranderen, en daardoor ook de patronen van arbeidsmigratie. Vandaar dat het van belang is om via longitudinaal onderzoek de carrières die migranten doormaken in kaart te brengen. Daaruit kan duidelijk worden in welke mate en op welke wijze migratiepatronen elkaar kunnen opvolgen. Tekent zich een tendens af richting vestigingsmigratie of juist niet?

Dit rapport bouwt voor een belangrijk deel voort op uitkomsten en aanbevelingen van *Arbeidsmigratie in vieren*. Het empirisch deel van deze studie bestaat uit 80 herhalingsinterviews met respondenten, die in de periode eind 2009 tot begin 2011 ook al zijn geïnterviewd (omdat de meeste interviews van het aanvankelijke onderzoek in 2010 zijn afgenomen spreken we hierna van de onderzoekswave 2010). De herhalingsinterviews werden uitgevoerd in 2013, dus twee tot drie jaar na het aanvankelijke interview. Deze longitudinale opzet van het huidige onderzoek maakt het mogelijk om na te gaan of zich veranderingen voordoen in de migratiepatronen van Midden- en Oost-Europese arbeidsmigranten. Het eerdere onderzoek laat zien dat migratie uit Midden- en Oost-Europa divers is en in vier ideaaltypische patronen uiteenvalt. De centrale vraag luidt of er sprake is van veranderende migratiepatronen en bijbehorende patronen van sociaaleconomische en sociaal-culturele integratie. Tevens zal op basis van dit onderzoek een andere vraag worden beantwoord: is het mogelijk om respondenten uit het eerdere onderzoek in de loop van de tijd te volgen? In hoeverre is het mogelijk om arbeidsmigranten opnieuw te traceren en in hoeverre verschillen de respondenten op het latere tijdstip (t1) met betrekking tot centrale kenmerken van de eerder geïnterviewde personen (t0)? Hierbij zal een vergelijking gemaakt worden tussen de methode die het SCP hanteert (SCIP survey, steekproeftrekking op basis van GBA-gegevens) en het onderzoek van de EUR (onderzoek op plekken waar veel arbeidsmigranten wonen en werken en met behulp van *snowball-sampling*). De rapportage waarin deze laatste, methodologische vragen worden beantwoord zal eind 2014 verschijnen.

De opzet van dit rapport is als volgt. Allereerst wordt er een conceptueel raamwerk geschetst. Vervolgens wordt kort ingegaan op de gehanteerde methodologie van de longitudinale studie. Ten slotte zullen de belangrijkste uitkomsten besproken worden, in het licht van de vier ideaaltypische migratiepatronen en veranderende bindingen met Nederland en herkomstland.

2. Conceptueel raamwerk

2.1 Schets van arbeidsmigratie uit Midden- en Oost-Europa

Van de naar schatting 340.000 aanwezige migranten uit Midden- en Oost-Europa bestaat het merendeel uit Polen (tussen de 160.000 en 180.000). Het aantal Roemenen in Nederland wordt geschat op 70.000 en het aantal Bulgaren op bijna 39.000 (Van der Heijden et al., 2013). Van deze migranten staat slechts bijna de helft formeel geregistreerd in het bevolkingsregister (GBA) of het werknemersbestand (WNB). Anders dan soms gepresenteerd in de media of het politieke debat, is de groep arbeidsmigranten allesbehalve een homogeen geheel. De leefomstandigheden van arbeidsmigranten in termen van *arbeidsmarktpositie*, *inkomenspositie* en *huisvestingspositie* lopen sterk uiteen, zowel tussen als binnen de migrantengroepen (Snel et al., 2013). Omdat de studies van de Erasmus Universiteit (Engbersen et al., 2011) en het SCP (Dagevos, 2011; Gijsberts en Lubbers, 2013) andere methoden gebruiken om respondenten te vergaren (GBA-steekproef versus onderzoek op plaatsen waar veel migranten uit Polen, Roemenië en Bulgarije wonen en werken), komen ze tot andere uitkomsten over de maatschappelijke positie van arbeidsmigranten.

De SCP-studies zijn gebaseerd op een representatieve steekproef van recent in Nederland aangekomen migranten uit Polen en Bulgarije, die in de GBA zijn geregistreerd. Het gevolg is dat in deze studies verhoudingsgewijs meer migranten zijn geïnterviewd die al langer in Nederland wonen en werken. Immers, alleen migranten die langer dan vier maanden in Nederland verblijven (of dat van plan zijn) dienen zich in de GBA in te schrijven. Het onderzoek van de Erasmus Universiteit ging specifiek op zoek naar arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië. Meer dan de helft van de respondenten was (naar eigen zeggen) niet geregistreerd in de GBA. Vandaar dat in deze studie verhoudingsgewijs meer respondenten deelnamen die nog maar kort in Nederland verbleven. Een tweede verschil is dat bijna alle respondenten uit het onderzoek van de Erasmus Universiteit arbeidsmigranten waren (hoewel ze niet allemaal werkten). In de SCP-studies zijn echter alle recent aangekomen migranten uit Polen en Bulgarije geïnterviewd, dat wil zeggen naast arbeidsmigranten ook studenten en familiemigranten, waaronder Poolse vrouwen die met Nederlandse mannen trouwden (het SCP spreekt van “Poolse bruiden”). Ten slotte heeft het SCP verhoudingsgewijs meer *gevestigde* migranten geïnterviewd die over het algemeen een betere maatschappelijke positie hebben (al constateren Gijsberts en Lubbers (2013, p. 11) met name bij Bulgaren de nodige problemen, zoals een relatief laag opleidingsniveau, aanzienlijke werkloosheid en/of werkzaam in marginale, soms informele banen), terwijl in het onderzoek van de Erasmus Universiteit een meer vluchtige categorie van arbeidsmigranten figureert, met *deels* een meer gemarginaliseerde maatschappelijke positie.

Voor wat betreft de *arbeidsmarktpositie* van arbeidsmigranten geldt dat doorgaans gedacht wordt dat zij laaggekwalificeerd, laagbetaald en flexibel werk verrichten. Uit verschillende studies blijkt echter dat een groot gedeelte van de uit Midden- en Oost-Europa afkomstige arbeidsmigranten

redelijk tot goed opgeleid is. Ruim de helft van de respondenten uit de onderzoeken van het SCP en Engbersen et al. blijkt een mbo-, hbo- of wo-opleiding te hebben gevolgd. In vergelijking tot Roemenen en Bulgaren zijn Poolse migranten relatief laag opgeleid. Circa 35% van de Roemenen en Bulgaren blijkt een academische opleiding te hebben afgerond, tegenover 15% van de Polen (Snel et al., 2013; Engbersen et al., 2011). Recenter onderzoek van Gijsberts en Lubbers (2013) geeft een beeld dat sterk overeenstemt met dat van de andere onderzoeken.

Ondanks het relatief hoge opleidingsniveau van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa, zijn zij vaak werkzaam in laaggekwalificeerde beroepen (Weltevrede et al., 2009; Snel et al., 2013; Gijsberts en Lubbers, 2013). Uit de verschillende onderzoeken blijkt dat arbeidsmigranten zich concentreren aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Volgens het SCP is ruim 75% van de Polen werkzaam in een laaggekwalificeerd beroep. Uit de studie van Engbersen et al. (2011) blijkt dat 81% van de Polen laaggeschoolde arbeid verricht, met name in de industriële sector, bouwnijverheid of land- en tuinbouw. Er is ook een aanzienlijke groep arbeidsmigranten die in een middelbaar of hoger beroep werkzaam is, bijvoorbeeld als ingenieur of IT-specialist. Volgens Engbersen et al. (2011) geldt dit voor bijna een kwart van de Roemenen en 12% van de Bulgaren. Uit het SCP-onderzoek blijkt dat ruim een kwart van de Poolse respondenten in een middelbaar of hoger beroep werkzaam is. Volgens het EUR-onderzoek geldt dit voor slechts 4%. Het verschil tussen beide onderzoeken kan verklaard worden vanuit de verschillende onderzoeksmethodieken. In het SCP onderzoek zijn meer gevestigde migranten opgenomen, wier positie op de arbeidsmarkt steviger is. Daarnaast blijkt uit de studies dat veel migranten tijdelijke contracten hebben (Snel et al., 2013). Slechts een klein deel van de ondervraagde respondenten heeft een vaste aanstelling. Een meerderheid werkt dan ook via een uitzendbureau. Volgens Dagevos (2011) heeft slechts 34% een tijdelijke aanstelling. Ook nu kan het verschil verklaard worden door de verschillende methodische aanpak van de onderzoeken.

Het stereotype beeld van de laaggekwalificeerde en laagbetaalde arbeidsmigrant lijkt op basis van verschillende studies slechts ten dele op te gaan. Er is een significante groep arbeidsmigranten die hoger opgeleid is en werk verricht in het hogere segment van de arbeidsmarkt. Als het gaat om de *inkomenspositie* van Midden- en Oost-Europese arbeidsmigranten blijkt dat het merendeel van de arbeidsmigranten minder dan 1500 euro per maand verdient (Engbersen et al., 2011). Een aanzienlijk deel verdient zelfs minder dan het minimumloon en/of maakt extra lange werkweken om voldoende inkomen te genereren. Daar staat echter tegenover dat Engbersen et al., (ibid.) ook migranten troffen die 3000 euro of meer per maand verdienen. De inkomenspositie blijkt dus een afspiegeling te zijn van de arbeidsmarktpositie van migranten uit Midden- en Oost-Europa. Er is sprake van diversiteit onder de arbeidsmigranten, waardoor er zowel sprake is van migranten aan de onderkant van de arbeidsmarkt met een laag inkomen, als migranten in hogere arbeidsmarktsegmenten die relatief hoge inkomens hebben.

Naast de arbeidsmarkt- en inkomenspositie van migranten uit Midden- en Oost-Europa gaan Snel et al. (2013) ook dieper in op hun *huisvestingspositie*, die behoorlijk blijkt te verschillen per locatie. In grote steden zijn de arbeidsmigranten met name woonachtig in achterstandswijken. In rurale

gebieden wonen veel arbeidsmigranten geconcentreerd op vakantieparken en in 'Polenhotels'. In veel gevallen is er sprake van overbewoning, wat kan leiden tot overlast en onveilige situaties (Snel et al., 2011). Uit onderzoek van Weltevrede et al. (2009) en Engbersen et al. (2011) blijkt dat circa een derde van de respondenten over een zelfstandige woonruimte beschikt. De meerderheid moet echter de woonruimte, en in sommige gevallen zelfs de slaapkamer, delen met anderen. De kwaliteit van de arbeidssituatie wordt vaak weerspiegeld in de woonsituatie. Hoogopgeleide Roemenen beschikken bijvoorbeeld vaker over een zelfstandige woonruimte dan laagbetaalde Polen. De onderzoeken van het Dagevos (2011) en Gijsberts en Lubbers (2013) scheppen een positiever beeld van de huisvestingspositie van Polen in Nederland. Ze laten zien dat een kleine minderheid (circa 10%) de woonruimte moet delen met andere arbeidsmigranten. Het verschil tussen deze beide studies en het onderzoek van de EUR komt wederom voort uit de gehanteerde onderzoeksmethode. Onderzoek dat zich baseert op een steekproef uit de GBA richt zich met name op gevestigde arbeidsmigranten, terwijl het EUR-onderzoek zich specifiek richt op tijdelijke arbeidsmigranten. In het algemeen stellen de verschillende studies dat, ondanks het feit dat de woonomstandigheden van de arbeidsmigranten vaak niet optimaal te noemen zijn, een grote meerderheid toch tevreden is over hun woonsituatie (Snel et al., 2013).

Samenvattend kan gesteld worden dat bestaande stereotypen van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa *ten dele* opgaan. Hoewel een gedeelte inderdaad laaggekwalficeerd en laagbetaald werk verricht en onder povere omstandigheden gehuisvest is, is er ook een aanzienlijke groep migranten die relatief hoogopgeleid is, meer verdient en een betere huisvestingssituatie geniet. Er is dus sprake van een veel diversiteit onder arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië, zowel tussen de verschillende herkomstgroepen als ook binnen herkomstgroepen. De volgende paragraaf bespreekt de aard van deze diversiteit in termen van verschillende ideaaltypische patronen van arbeidsmigratie vanuit Midden- en Oost-Europese landen.

2.2 Arbeidsmigratie in vieren en verwachtingen over migratietrajecten

Het EUR-onderzoek (2011) toont aan dat zich onder arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa diverse migratiepatronen voordoen (vgl. Engbersen et al., 2013). De aard van deze diversiteit in arbeidsmigratie is beschreven aan de hand van vier ideaaltypische patronen en wordt gemeten met behulp van twee dimensies, namelijk de bindingen van migranten met het herkomstland en de bindingen met het bestemmingsland. Dit schema maakt het mogelijk om de theoretische scheiding tussen *transnationalisme* (migranten zijn zowel verbonden met het herkomstland als het bestemmingsland) onderhouden en *assimilationisme* (migranten integreren volledig in het bestemmingsland) te overbruggen, om zodoende de veelzijdigheid en complexiteit van hedendaagse migratiepatronen beter te kunnen doorgronden.

Deze diversiteit in migratiepatronen is ook beleidsmatig van groot belang. In de afgelopen jaren

zijn vooral op lokaal niveau programma's en initiatieven ontwikkeld om de diversiteit van de nieuwe arbeidsmigratie te kanaliseren en daarmee gepaard gaande nieuwe lokale sociale problemen op te lossen (programma's voor registratie, huisvesting, vrijwillige inburgering, daklozenbeleid en terugkeerbeleid, Engbersen en Snel, 2012; Engbersen, 2012). Er zijn echter grote verschillen in de aard van het lokale beleid omdat de verdeling tussen de patronen van arbeidsmigratie van gemeente tot gemeente verschilt. Grote steden als Den Haag en Rotterdam hebben meer te maken met vestigings- en transnationale migratie dan gemeenten als Westland of Zundert waar vooral tijdelijke arbeidsmigranten werkzaam zijn. In die laatste gemeenten is het realiseren van flexibele, tijdelijke huisvesting een belangrijk vraagstuk, evenals het probleem van registratie. In de grote steden is noodzakelijkerwijs meer aandacht voor de huisvesting van vestigingsmigranten, voor onderwijs aan kinderen van migranten, en voor problemen van criminaliteit.

Het eerste patroon is *tijdelijke, circulaire migratie*. Arbeidsmigranten die binnen dit patroon vallen zijn vaak laagopgeleid, onderhouden weinig contacten met Nederlanders, spreken amper Nederlands en werken vooral om het verdiende geld in het herkomstland te investeren. Op het moment van het interview gaven zij aan nog maximaal 1 tot 5 jaar in Nederland te willen blijven. *Het is te verwachten dat een groot deel van deze migranten terug zal keren, terwijl een kleiner gedeelte zich meer op het bestemmingsland gaat oriënteren.*

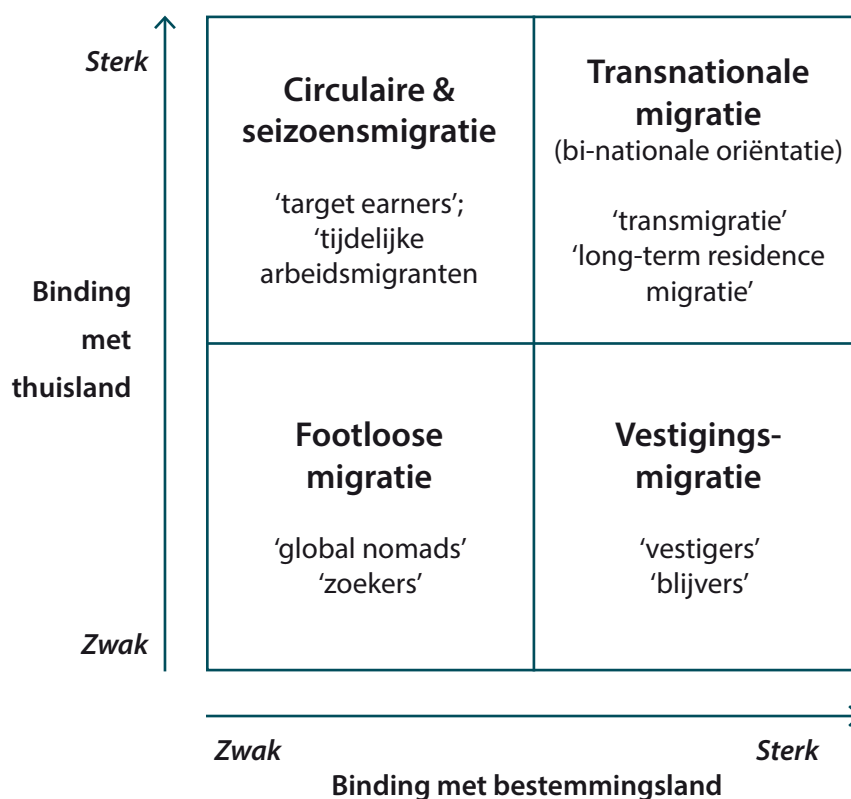
Het tweede patroon is *transnationale of bi-nationale migratie*. Dit patroon betreft migranten die relatief goed geworteld zijn in Nederland en tegelijkertijd sterke banden hebben met het thuisland. Ze hebben een relatief gevestigde arbeidsmarkt- en huisvestingspositie in het bestemmingsland, maar onderhouden ook nog sterke banden met het thuisland en ondernemen veel transnationale activiteiten. *De verwachting is dat zij op termijn teruggaan of doormigreren naar een ander land. Het is echter ook goed mogelijk dat zij hun bindingen met het herkomstland verliezen en opschuiven richting het derde patroon, vestigingsmigratie.*

Het derde patroon is *vestigingsmigratie*, waarbij een sterke binding met Nederland gepaard gaat met een zwakke binding met het land van herkomst. Vestigingsmigranten zijn met name personen die in relatief hogere beroepen werkzaam zijn, maar ook om personen die juist in lagere beroepen werken of werkloos zijn. Migrant die binnen dit migratiepatroon vallen, gaven tijdens interviews vaak aan voor onbepaalde tijd (terugkeerintentie: 'weet niet') of langere tijd (meer dan 5 jaar) in Nederland te willen blijven. *De verwachting is dan ook dat arbeidsmigranten uit deze categorie zich zagezegd in het 'eindstadium' bevinden van hun migratiecarrière en zich in sociaaleconomische en sociaal-culturele zin volledig op Nederland zullen richten.*

Het vierde patroon is dat van *footloose migratie*. Dit migratiepatroon tekent zich af bij migranten die nog relatief kort in Nederland zijn en vormt daarom een soort 'startcategorie'. Zij zijn nog weinig geworteld in de Nederlandse samenleving, spreken slecht Nederlands, hebben geen Nederlandse vrienden en een onzekere arbeidsmarktpositie. Ze onderhouden echter ook geringe contacten met het thuisland en sturen amper geld op. Deze groep geeft vaker dan de andere groepen aan kort in Nederland te willen blijven. Hun migratieaspiraties worden wel aangeduid met het begrippenpaar

'intentional unpredictability' (Eade et al., 2007). We verwachten dan ook dat footloose migranten uitwaaien in meerdere richtingen. Een gedeelte van de migranten raakt beter geïntegreerd en ontwikkelt zich tot vestigingsmigrant, terwijl een andere groep zich meer op het herkomstland zal gaan oriënteren en misschien zelfs terugkeert.

Figuur 1. Typologie van migratiepatronen

Bron: Engbersen et al., 2011

2.3 Noodzaak van longitudinaal onderzoek

Hoewel de onderzoeken van de EUR en het SCP aanknopingspunten bieden voor de wenselijkheid van een gedifferentieerd beleid is er nog beperkt zicht op hoe migratiepatronen zich in de loop van de tijd ontwikkelen. Friberg (2012) stelt dat het migratieproces van vertrek tot vestiging uit drie fasen bestaat: van een initiële fase van werken in het buitenland, gevolgd door een fase die gekenmerkt wordt door een grote mate van transnationalisme, tot permanente vestiging in het bestemmingsland. Deze fasen onderscheidde hij onder Poolse arbeidsmigranten die na de EU-uitbreiding in 2004 naar Noorwegen migreerden. Niet iedere migrant maakt echter al deze fasen door, sommigen keren immers op een zeker moment terug naar het herkomstland.

Onderhavige longitudinale studie kan inzicht verschaffen in de migratiefasen die Poolse,

Roemeense en Bulgaarse arbeidsmigranten doorlopen die in Nederland zijn komen wonen. In lijn met Fribergs onderzoek zou men verwachten dat circulaire-en/of *footloose* migranten zich na verloop van tijd ontwikkelen tot transnationale migranten, om zich ten slotte permanent in Nederland te vestigen. Dit geldt natuurlijk niet voor de arbeidsmigranten die ergens in dit proces teruggekeerd zijn naar het herkomstland. Door de arbeidsmigranten in de tijd te volgen kan nagegaan worden in hoeverre migratiepatronen zich in de loop van de tijd ontwikkelen, en of er inderdaad sprake is van opeenvolgende migratiefasen.

Vooralsnog is er echter weinig bekend over mogelijke veranderingen in de patronen van migratie en integratie onder Midden- en Oost-Europese arbeidsmigranten in Nederland. Friberg (2012) heeft onderzocht in hoeverre er sprake is van opeenvolgende migratiefasen onder Poolse migranten in Noorwegen. De vraag is in hoeverre dit model ook voor de Nederlandse situatie van toepassing is. Daardoor blijft onduidelijk in hoeverre en onder welke omstandigheden migranten van het ene naar het andere migratietype kunnen opschuiven. Zo kon er in 2011 weliswaar worden onderzocht of er tussen de vier migratiepatronen verschillen waren in de gemiddelde verblijfsduur, maar daardoor bleef onduidelijk of deze verschillen echt een gevolg zijn van onderlinge verschillen in verblijfsduur. De waarneming dat *footloose* migranten gemiddeld korter in Nederland waren dan vestigingsmigranten kan bijvoorbeeld betekenen dat nieuwkomers veelal als *footloose* migrant 'beginnen' en dat zij zich vervolgens tot vestigingsmigrant ontwikkelen. Maar deze waarneming kan ook betekenen dat zich in de Nederlandse samenleving een steeds wisselende groep arbeidsmigranten bevindt die relatief kort in Nederland verblijft en noch met Nederland noch met het herkomstland sterke bindingen onderhoudt.

Verder kon weliswaar worden nagegaan of er tussen respondenten verschillen waren in het aantal jaren dat ze nog in Nederland wilden blijven, maar hoe sterk vervolgens de samenhang is tussen intenties en gedrag bleef onduidelijk. Veel migranten blijken 'ooit' te willen terugkeren, terwijl concrete plannen steeds worden uitgesteld. Dit is voor veel migranten zo kenmerkend dat onderzoekers zijn gaan spreken van een *myth of return*. Zo is het mogelijk dat een aanzienlijk deel van de circulaire migranten en *footloose* migranten zich uiteindelijk in Nederland vestigt. In het EUR-onderzoek zijn daarvoor al aanwijzingen gevonden. Gemiddeld waren circulaire migranten namelijk *niet* korter in Nederland dan andere typen arbeidsmigranten, maar zij gaven wel vaker dan andere migranten aan nog maar kort in Nederland te zullen blijven. Dit kan betekenen dat daadwerkelijke terugkeer vaak wordt uit- en eventueel afgesteld. Voor het beleid is het van groot belang om te weten welke carrières migranten gedurende het verblijf in Nederland doorlopen. Wie gaat weg? Wie vestigt zich permanent? Wie blijft zich weliswaar instellen op een tijdelijk verblijf, maar woont desondanks een zeer lange tijd in Nederland? Van welke factoren hangen deze keuzes precies af?

Aan het verrichten van longitudinaal onderzoek naar een mobiele populatie van arbeidsmigranten kleven enkele methodologische risico's. Het valt bijvoorbeeld te verwachten dat een gedeelte van de respondenten moeilijk of zelfs niet meer te bereiken is, bijvoorbeeld omdat ze zijn teruggekeerd of naar een ander land zijn verhuisd en hun contactgegevens bijgevolg niet meer

up-to-date zijn. Daarom bestaat de kans dat de groep die wel bereikt wordt uit relatief meer gevestigde migranten bestaat in vergelijking met de eerste onderzoekswave uit 2010. In het hiernavolgende methodologische hoofdstuk zullen we daarom kort reflecteren op de mogelijke selectiviteit van de respons. In de rapportage over de methodologische vraag (*In hoeverre is het mogelijk respondenten uit het eerder gedane onderzoek longitudinaal te volgen?*) die eind 2014 zal verschijnen, wordt hier uitgebreider bij stilgestaan.

2.4 Resumé

Uit onderzoeken van de EUR en het SCP komt naar voren dat de arbeidsmigratie vanuit Midden- en Oost-Europese landen zeer divers is en mogelijk uiteenvalt in vier ideaaltypische patronen. Deze patronen hangen af van de bindingen van migranten met hun herkomstland en bestemmingsland en nodigen uit tot een gedifferentieerd beleid dat rekening kan houden met de diversiteit van arbeidsmigratie en daarmee gepaard gaande complexe problemen. Het is echter nog onduidelijk hoe de arbeidsmigratie zich over de tijd ontwikkelt. Het tijdsaspect is van wezenlijk belang, aangezien tussentijdse veranderingen in de maatschappelijke positie van immigranten en bindingen met het herkomstland mogelijkwerwijs leiden tot veranderingen in migratielooptbanen en bijbehorende patronen van arbeidsmigratie.

Ten aanzien van de vier ideaaltypische migratiepatronen verwachten we, in lijn met Friberg's (2012) migratiefasenmodel, de volgende ontwikkelingen. Een deel van de tijdelijke migranten zal terugkeren naar het herkomstland, terwijl een ander gedeelte meer integreert. De transnationale migranten zullen ofwel terugkeren, ofwel zich meer gaan oriënteren op Nederland. De vestigingsmigrantten zullen zich nog meer op het bestemmingsland gaan richten. Vanwege de diversiteit binnen en het marginale karakter van de categorie *footloose* migrantten, verwachten we hier veel verschillende patronen waar te nemen. Een gedeelte raakt meer geïntegreerd, een ander gedeelte oriënteert zich meer op het herkomstland en zal wellicht terugkeren naar het herkomstland.

Uit de vergelijking tussen onderzoeksuitkomsten van het SCP en de EUR komt naar voren dat verschillende onderzoeksmethoden (een representatieve steekproef op basis van GBA-gegevens versus *snowball-sampling*) tot uiteenlopende resultaten kunnen leiden. Gelet op de uitkomsten van eerdere studies door de EUR en het SCP, verwachten we dat een longitudinale aanpak mogelijk selectievere onderzoeksresultaten in de hand werkt.

3. Methodologie van de pilotstudie

In juni 2013 is de Erasmus Universiteit gestart met een pilotstudie om 1) na te gaan in hoeverre *snowball-sampling* geschikt is om respondenten in de tijd te volgen (deze vraag wordt in een aparte nog te verschijnen rapportage beantwoord) en 2) na te gaan of er sprake is van veranderingen in migratieloopbanen en patronen van sociaaleconomische en sociaal-culturele integratie van Midden- en Oost-Europese arbeidsmigranten. Ten einde mogelijke veranderingen en determinanten hiervan vast te kunnen stellen, hebben we aan respondenten ruim 40 vragen voorgelegd die ook tijdens de eerste wave interviews (afgenomen tussen november 2009 en januari 2011¹) gesteld zijn. Het betreft voornamelijk de vragen die bindingen van respondenten met het herkomst- en bestemmingsland meten, zoals of een respondent Nederlands spreekt, Nederlandse vrienden heeft, GBA-geregistreerd is en deelneemt aan de Nederlandse '*civil society*' (bindingen met Nederland), het aantal weken per jaar dat de respondent in het herkomstland is, de hoogte van de '*remittances*' (geldzendingen naar het herkomstland) per jaar en of hij/zij nieuws over het herkomstland volgt (bindingen met herkomstland).

Tijdens de eerste wave interviews in 2010 is aan respondenten gevraagd om contactgegevens achter te laten in de vorm van een telefoonnummer of e-mailadres. Belangrijk om daarbij te vermelden is dat de EUR-studie in eerste instantie niet is opgezet als panelstudie. Respondenten zijn dan ook niet expliciet gewezen op de mogelijkheid dat ze in de toekomst wellicht opnieuw benaderd zouden worden. Desalniettemin hebben 335 van de 654 respondenten tijdens de eerste wave hun telefoonnummer en/of e-mailadres achtergelaten. Aan de hand van deze contactgegevens is geprobeerd respondenten opnieuw te benaderen om na te gaan in hoeverre *snowball-sampling*, de methode die hoofdzakelijk is gebruikt, zich leent voor longitudinaal onderzoek naar veranderingen in migratieloopbanen en patronen. Evenals de eerste ronde interviews zijn ook de interviews van deze tweede ronde uitgevoerd door *native speaking* interviewers. In totaal hebben vijf Poolse, Roemeense en Bulgaarse interviewers meegewerkt aan dit onderzoek. Zij belden respondenten uit de eerste ronde, stuurden hen e-mails of probeerden hen te bereiken via sociale netwerksites zoals Facebook, LinkedIn of de Poolse sociale netwerk site 'Nasza Klasa'. Om potentiële respondenten tot medewerking aan het onderzoek te bewegen, kregen zij een digitale voucher ter waarde van 20 euro (via www.mrrolf.com) aangeboden. Uiteindelijk zijn er tijdens de tweede wave in 2013 tachtig interviews afgenomen: met 64 Poolse respondenten (waarvan er drie niet meer in Nederland verbleven), met zeven Roemenen (waarvan er eveneens drie niet meer in Nederland verbleven) en met negen Bulgaren (één verbleef niet meer in Nederland). In totaal zijn dus zeven interviews afgenomen met retourmigranten of respondenten die naar andere landen zijn gemigreerd. Zij hebben niet de volledige vragenlijst doorlopen, maar hebben aangegeven of, en zo ja wanneer, ze de intentie hebben om ooit weer naar Nederland te komen. Eén Roemeense respondent (geen

1. Omdat de meeste interviews (N=493) in 2010 zijn afgenomen, zal in het vervolg van deze notitie het jaartal 2010 worden gebruikt om de eerste wave aan te duiden. Wanneer het echter om de publicatie van resultaten gaat (nl. Engbersen et al, 2011), zal het jaartal 2011 genoemd worden.

retourmigrant) heeft op een groot aantal vragen geen antwoord willen geven en zal daarom niet in de verdere analyses worden meegenomen.

Omdat een relatief geringe respons (80 uit 335, waarvan 7 retourmigranten) mogelijk tot selectieve onderzoeksresultaten kan leiden, zijn de respondenten uit wave 2 vergeleken met alle respondenten uit wave 1 en de groep die contactgegevens heeft achtergelaten. Uit deze vergelijking blijkt dat er binnen de groep respondenten uit wave 2 sprake is van een lichte oververtegenwoordiging van vestigingsmigranten. Waar de totale groep respondenten uit wave 1 nog voor 37% uit 'footloose migranten' en 26% uit 'settlers' bestond, bestaat de groep respondenten die ook in de analyse van wave 2 opgenomen zijn voor 25% uit 'footloose' migranten en 38% uit 'settlers'. Het aantal jaren dat respondenten (op t0) in Nederland waren, laat eenzelfde beeld zien (respondenten uit wave 1 waren gemiddeld 2,5 jaar in Nederland, tegenover 3,5 jaar in wave 2). Uit bovenstaande observaties kan geconcludeerd worden dat er relatief meer vestigingsmigranten (gekenmerkt op basis van gegevens op tijdstip 0 (t0)) meegewerkt hebben aan het longitudinale onderzoek. Dit kan veroorzaakt zijn door de methode van dataverzameling aangezien de vestigingsmigranten minder vaak teruggekeerd zullen zijn naar het herkomstland en daardoor makkelijker te bereiken waren voor vervolgonderzoek dan de andere typen migranten.

De wervingsstrategieën en de selectiviteit van de respons worden uitgebreid beschreven in de rapportage over de methodologische vraag (*In hoeverre is het mogelijk respondenten uit het eerder gedane onderzoek longitudinaal te volgen?*) die eind 2014 zal verschijnen.

4. Migratiepatronen in dynamisch perspectief

In dit hoofdstuk wordt allereerst geprobeerd om op basis van de longitudinale data van de Erasmus Universiteit uitspraken te doen over mogelijke veranderingen (in de periode tussen 2010 en 2013) in de leefsituatie van Polen, Roemenen en Bulgaren in Nederland. Er zal ingegaan worden op algemene ontwikkelingen en veranderingen in termen van arbeids-, huisvestings- en inkomenssituatie (vgl. Snel et al., 2013). Vervolgens wordt onderzocht in hoeverre deze en andere veranderingen hebben geresulteerd in veranderende migratieloopbanen en bijbehorende patronen van sociaaleconomische en sociaal-culturele integratie. Dit wordt bepaald aan de hand van scores van respondenten op indicatoren van bindingen met het herkomst- en bestemmingsland. Tevens zullen de veranderende migratiepatronen besproken worden aan de hand van de typologie uit *Arbeidsmigratie in vier*. Ten slotte richten we de blik op de toekomst. In hoeverre zijn de gevolgde migranten nog van plan in Nederland te blijven? Of in het geval van de uit Nederland vertrokken migranten: in hoeverre koesteren zij ambities om weer naar Nederland te komen?

4.1 Algemene kenmerken van de onderzoekspopulatie

Tijdens de tweede wave zijn er in totaal 79 afgeronde interviews gehouden met arbeidsmigranten uit Polen, Roemenië en Bulgarije. Het betreft voor het overgrote deel respondenten die nog steeds in Nederland wonen (72 t.o.v. 7 retourmigranten en migranten die naar andere landen verhuisd zijn). In vergelijking tot wave 1 zijn er aanzienlijk meer interviews afgenomen met Poolse respondenten (tabel 1). De gemiddelde leeftijd van respondenten in de tweede wave ligt net iets hoger dan die van de totale groep in wave 1. Daarnaast is het aandeel vrouwen dat meedoet in 2013 hoger dan in 2010.

Tabel 1. Leeftijd, geslacht en land van herkomst

	2010	2013
	N=654	N=79
Geslacht (%)		
Vrouw	43	48
Man	57	52
Gem. leeftijd (op t0)	31,8	32,9
Land van herkomst (%)		
Polen	58	81
Roemenië	17	8
Bulgarije	25	11

Tussen 2010 en 2013 is er het een en ander veranderd in de burgerlijke staat en familiesituatie van respondenten. In tabel 2 zien we dat er minder alleenstaanden zijn en meer gehuwden.

Tabel 2. Burgerlijke staat (% tussen haakjes)

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
	N=61		N=3		N=8		N=72	
Burgerlijke staat	2010	2013	2010	2013	2010	2013	2010	2013
Getrouwd	21 (34)	29 (48)	-	1 (33)	4 (50)	1 (12)	25 (35)	31 (43)
Partner, niet getrouwd	18 (30)	18 (30)	2 (67)	-	2 (25)	5 (64)	22 (31)	23 (32)
Alleenstaand	16 (26)	8 (12)	1 (33)	2 (67)	1 (12.5)	1 (12)	18 (25)	11 (16)
Gescheiden	5 (8)	5 (8)	-	-	1 (12.5)	1 (12)	6 (8)	6 (8)
Weduwe(naar)	1 (2)	1 (2)	-	-	-	-	1 (1)	1 (1)

In de afgelopen jaren heeft een aanzienlijk aantal respondenten kinderen gekregen. Bijna drie kwart van de gevolgde respondenten heeft nu kinderen, tegenover minder dan de helft in 2010 (tabel 3).

Tabel 3. Kinderen (% tussen haakjes)

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
	N=61		N=3		N=8		N=72	
	2010	2013	2010	2013	2010	2013	2010	2013
Heeft kinderen	27 (44)	41 (67)	0 (100)	0 (100)	7 (88)	7 (88)	34 (47)	48 (67)

Net als tijdens de eerste wave in 2010 hebben we ook in 2013 gevraagd of respondenten zich formeel hebben ingeschreven bij de gemeente. De ervaring leerde dat arbeidsmigranten zich vaak aan formele inschrijving onttrokken, ondanks de verplichting om zich in te schrijven bij een langer verblijf dan vier maanden. In 2013 staan meer respondenten ingeschreven in de GBA, al geldt dat niet voor de drie geïnterviewde Roemenen (tabel 4).

Tabel 4. Ingeschreven in de GBA (% tussen haakjes)

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
	N=61		N=3		N=8		N=72	
	2010	2013	2010	2013	2010	2013	2010	2013
GBA geregistreerd	43 (71)	51 (84)	3 (100)	3 (100)	8 (100)	6 (75)	54 (75)	60 (83)

Naast de inschrijving in de Gemeentelijke Basisadministratie, hebben we ook geïnformeerd naar het in bezit zijn van een Burger Service Nummer (BSN). In de afgelopen jaren blijkt er niets veranderd te zijn. Evenveel respondenten hebben een BSN-nummer als in 2010 (tabel 5).

Tabel 5. BSN-nummer (% tussen haakjes)

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
	N=61		N=3		N=8		N=72	
	2010	2013	2010	2013	2010	2013	2010	2013
BSN-nummer	60 (98)	60 (98)	3 (100)	3 (100)	7 (88)	7 (88)	70 (97)	70 (97)

4.2 Arbeids- en inkomenssituatie

Een belangrijk aspect van de leefsituatie van Polen, Roemenen en Bulgaren in Nederland betreft hun arbeidsmarkt- en inkomenspositie. Aangezien dit onderzoek zich in het bijzonder op arbeidsmigranten richt, is het interessant om te zien in hoeverre er zich op dit vlak veranderingen voor hebben gedaan.

Gelet op de ontwikkeling van het maandelijkse salaris dat respondenten ontvangen, valt op dat de groep respondenten die minder dan 1500 euro verdient is afgenomen, terwijl de groep met respondenten die meer dan 1500 euro verdient relatief gezien bijna verdubbeld is (tabel 6). De categorie met (Poolse) respondenten die geen inkomen konden of wilden opgeven, is eveneens toegenomen.

Tabel 6. Salarisering² (% tussen haakjes)

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
	N=61		N=3		N=8		N=72	
Maandloon	2010	2013	2010	2013	2010	2013	2010	2013
Minder dan 1000 euro	10 (18)	6 (13)	-	-	1 (16.7)	2 (33.3)	1 (17)	8 (15)
1000 tot 1499 euro	20 (51)	13 (28)	1 (33.3)	-	3 (50)	-	33 (50)	13 (23)
1500 tot 1999 euro	13 (23)	16 (35)	1 (33.3)	2 (67)	1 (16.7)	-	15 (23)	18 (32)
2000 tot 2999 euro	2 (3)	6 (13)	-	1 (33)	1 (16.7)	1 (16.7)	3 (4)	8 (15)
3000 of meer euro	3 (5)	5 (11)	1 (33.3)	-	-	3 (50)	4 (6)	8 (15)

Kijkende naar de beroepen die de Poolse, Roemeense en Bulgaarse arbeidsmigranten uitoefenen, dan valt een aantal zaken op. Ten eerste dat een aanzienlijk gedeelte van de respondenten zonder werk is komen te zitten sinds het eerste interview. Zij die nog wel werk hebben, zijn nog steeds overwegend werkzaam in de land- en tuinbouw. Ten slotte valt op dat Poolse respondenten nog steeds relatief weinig werkzaam zijn in de hogere segmenten van de arbeidsmarkt (tabel 7).

De verdeling van de arbeidsmigranten over de economische sectoren komt voor een groot deel overeen met de bevindingen uit 2010 (tabel 8). Aanzienlijk meer respondenten zijn in de achterliggende periode werkloos geworden. Daarnaast werken de meeste Poolse arbeidsmigranten nog steeds in de land- en tuinbouw.

Tabel 7. Type beroepen (EGP classificatie) (% tussen haakjes)

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
	N=61		N=3		N=8		N=72	
EGP-classificatie	2010	2013	2010	2013	2010	2013	2010	2013
I Higher service	-	-	-	-	-	-	-	-
II Lower service	3 (5)	5 (8)	1 (33)	1 (33)	3 (37.5)	2 (25)	7 (10)	8 (11)
III Routine clerical/sales	3 (5)	2 (3)	-	-	-	-	3 (4)	2 (3)
IVa Small employers	-	-	-	-	-	-	-	-
IVb Independent	-	-	-	-	-	2 (25)	-	2 (3)
V Manual foreman	1 (2)	-	-	-	-	-	1 (1)	-
VI Skilled manual	6 (10)	4 (7)	-	-	1 (12.5)	-	7 (10)	4 (6)
VIIa Semi-skilled/ unskilled manual	20 (33)	9 (15)	2 (67)	2 (67)	3 (37.5)	3 (37.5)	25 (35)	14 (19)
VIIb Farm workers	26 (42)	29 (47)	-	-	-	-	26 (36)	29 (40)
Geen baan	2 (3)	12 (20)	-	-	1 (12.5)	1 (12.5)	3 (4)	13 (18)

Tabel 8. Economische sector (% tussen haakjes)

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
	N=61		N=3		N=8		N=72	
Sector	2010	2013	2010	2013	2010	2013	2010	2013
Land- en tuinbouw, veeteelt	28 (45)	26 (42)	0	0	0	0	28 (39)	26 (36)
Bouwnijverheid	3 (5)	5 (8)	1 (33)	1 (33.3)	1 (12.5)	1 (12.5)	5 (7)	7 (10)
Industrieel	8 (13)	2 (3)	-	-	-	-	8 (11)	2 (3)
Transport en opslag	5 (8)	4 (7)	-	-	-	-	5 (7)	5 (7)
Hoger opgeleide zakelijke dienstverlening	5 (8)	5 (8)	2 (67)	1 (33.3)	1 (12.5)	1 (12.5)	8 (11)	6 (8)
Back office zakelijke dienstverlening	5 (8)	3 (5)	0	1 (33.3)	1 (12.5)	1 (12.5)	6 (8)	5 (7)
Horeca en toerisme	1 (2)	1 (2)	-	-	1 (12.5)	1 (12.5)	2 (3)	1 (1)
Zorg	1 (2)	1 (2)	-	-	1 (12.5)	1 (12.5)	2 (3)	2 (3)
Detailhandel	1 (2)	2 (3)	-	-	1 (12.5)	1 (12.5)	2 (3)	3 (4)
Groothandel	-	-	-	-	-	-	-	-
Onderwijs en kinderopvang	1 (2)	-	-	-	1 (12.5)	1 (12.5)	2 (3)	1 (1)
Kunst, cultuur en entertainment	1 (2)	1 (2)	-	-	-	-	1 (1)	2 (3)
Anders, werkeloos	2 (3)	11 (18)	-	-	1 (12.5)	1 (12.5)	3 (4)	10 (17)

4.3 Huisvestingssituatie

Over de huisvestingspositie van nieuwe arbeidsmigranten uit Polen, Roemenië en Bulgarije is veel te doen. Er bestaan grote zorgen over zaken als overbewoning, uitbuiting en onveilige huisvesting. In het EUR-rapport uit 2011 bleek dat het eenzijdige beeld bijgesteld moest worden. Er was sprake van een grotere diversiteit dan media en politiek deden vermoeden. In de achterliggende jaren is een grotere groep van de respondenten zelfstandig gaan wonen in een huis of een appartement (tabel 9).

Tabel 9. Woonsituatie (% tussen haakjes)

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
	N=61		N=3		N=8		N=72	
Sector	2010	2013	2010	2013	2010	2013	2010	2013
Een kamer:								
In een groot gebouw of app. complex	2 (3)	-	1 (33)	-	-	-	3 (4)	-
In een hotel/ hostel/pension	1 (1)	2 (3)	-	-	-	-	1 (1)	2 (3)
In een huis/appartement	24 (40)	9 (15)	-	-	4 (50)	1 (12.5)	28 (39)	10 (14)
In een vakantiehuis of op een recreatiecomplex	-	-	-	-	-	-	-	-
Anders	4 (7)	2 (3)	-	-	-	-	4 (6)	2 (3)
Woont zelfstandig								
In een huis/appartement	4 (7)	22 (36)	-	-	3 (37.5)	5 (62.5)	7 (10)	27 (38)
In een appartement	19 (31)	18 (30)	2 (67)	2 (67)	1 (12.5)	2 (25)	22 (30)	22 (30)
In een studio	5 (8)	3 (5)	-	1 (33)	-	-	5 (7)	4 (5)
Op een camping	2 (3)	2 (3)	-	-	-	-	2 (3)	2 (3)
Op het terrein van mijn werkgever	-	-	-	-	-	-	-	-
Anders	-	3 (5)	-	-	-	-	-	4 (4)

De observatie dat veel respondenten zelfstandige huisvesting hebben kunnen vinden, wordt bevestigd door de gegevens uit tabel 10. Het aantal respondenten dat een accommodatie deelt met meerdere personen is iets afgenomen ten opzichte van het eerste interview.

Tabel 10. Samenwonen (% tussen haakjes)

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
	N=61		N=3		N=8		N=72	
Deelt accommodatie met	2010	2013	2010	2013	2010	2013	2010	2013
Niemand	9 (15)	14 (23)	-	3 (100)	3 (37.5)	-	12 (17)	17 (24)
Met 1 persoon	20 (33)	18 (30)	2 (67)	-	2 (25)	2 (25)	24 (33)	20 (28)
2-5 personen	22 (36)	25 (41)	1 (33)	-	3 (37.5)	6 (75)	26 (36)	31 (43)
6-10 personen	7 (12)	7 (6)	-	-	-	-	10 (7)	4 (5)
11-15 personen	3 (4)	-	-	-	-	-	3 (4)	-

Het gros van de respondenten hoeft de slaapkamer niet te delen (met een ander persoon dan de partner). Deze groep is de afgelopen jaren nog eens toegenomen met 4 procentpunt (tabel 11).

Tabel 11. Delen slaapkamer (% tussen haakjes)

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
	N=61		N=3		N=8		N=72	
Deelt slaapkamer met	2010	2013	2010	2013	2010	2013	2010	2013
Niemand	49 (80)	52 (85)	3 (100)	3 (100)	8 (100)	8 (100)	60 (84)	63 (88)
1 persoon	10 (16)	6 (9)	-	-	-	-	10 (14)	6 (8)
2 personen	1 (2)	1 (2)	-	-	-	-	1 (1)	1 (1.3)
3 personen	1 (2)	1 (2)	-	-	-	-	1 (1)	1 (1.3)
4-6 personen	-	1 (2)	-	-	-	-	-	1 (1.3)

4.4 Integratie in de Nederlandse samenleving en banden met het herkomstland

Naast de arbeidsmarkt-, inkomens- en huisvestingspositie van respondenten, is hen ook gevraagd naar sociaal-culturele indicatoren van integratie en hun banden met het herkomstland in termen van transnationale activiteiten. Als het gaat om de sociaal-culturele integratie van arbeidsmigranten in de Nederlandse samenleving, zijn onder andere het spreken van de Nederlandse taal en het contact met autochtone Nederlanders van belang.

Wanneer we de resultaten uit 2013 vergelijken met die van 2010 in tabel 12, valt op dat de gevolgde respondenten gemiddeld genomen veel beter Nederlands zijn gaan spreken. Bijna de helft zegt nu (bijna) vloeiend Nederlands te spreken tegenover minder dan een kwart drie jaar geleden. Slechts 8% van de ondervraagden spreekt nog steeds geen Nederlands, tegenover 25% in 2010.

Tabel 12. Beheersing van de Nederlandse taal (% tussen haakjes)

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
	N=61		N=3		N=8		N=72	
Spreekt u Nederlands?	2010	2013	2010	2013	2010	2013	2010	2013
Ja, (behoorlijk) vloeiend	9 (15)	25 (41)	1 (33)	2 (67)	5 (62.5)	6 (75)	15 (21)	33 (46)
Ja, slechts een beetje	22 (36)	23 (38)	2 (67)	1 (33)	1 (12.5)	1 (12.5)	25 (35)	25 (35)
Nee, enkel een paar woorden	13 (21)	8 (13)	-	-	1 (12.5)	0	14 (19)	8 (11)
Nee, helemaal niet	17 (28)	5 (8)	-	-	1 (12.5)	1 (12.5)	18 (25)	6 (8)

Daarnaast valt op dat de in de tijd gevolgde respondenten meer contacten hebben met Nederlanders. Waar de helft van de Poolse arbeidsmigranten eerst geen contact met Nederlanders had, zegt nu meer dan driekwart van de respondenten contacten te onderhouden met autochtone Nederlanders (tabel 13).

Tabel 13. Contact autochtone Nederlanders (% tussen haakjes)

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
	N=61		N=3		N=8		N=72	
	2010	2013	2010	2013	2010	2013	2010	2013
Contact met autochtonen	31 (51)	48 (79)	3 (100)	3 (100)	6 (75)	7 (87.5)	40 (56)	58 (81)

Naast de sociaal-culturele integratie in de Nederlandse samenleving, zijn de gevolgde respondenten ook bevraagd op hun transnationale activiteiten. Belangrijke indicatoren hiervan zijn het zenden van *remittances* en het al dan niet investeren in het thuisland. Uit tabel 14 blijkt dat een gedeelte van de gevolgde respondenten (iets) meer geld is gaan sturen naar het land van herkomst. De groep respondenten die niets naar het herkomstland stuurt is gekrompen, terwijl de groep die meer dan 4800 euro terugstuurt iets gegroeid is.

Tabel 14. Remittances (% tussen haakjes)

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
	N=61		N=3		N=8		N=72	
Totaal in euro's per jaar	2010	2013	2010	2013	2010	2013	2010	2013
Geen geld	33 (54)	30 (49)	1 (33.3)	-	4 (50)	4 (50)	38 (53)	34 (47)
1 tot 1200 euro	4 (7)	12 (20)	1 (33.3)	2 (67.7)	3 (37.5)	2 (25)	8 (11)	16 (22)
1201 tot 2400 euro	8 (13)	7 (12)	-	-	0	1 (12.5)	8 (11)	8 (11)
2401 tot 3600 euro	7 (11)	2 (3)	1 (33.3)	1 (33.3)	-	1 (12.5)	8 (11)	4 (6)
3601 tot 4800 euro	3 (5)	2 (93)	-	-	1 (12.5)	-	4 (6)	2 (3)
Meer dan 4800 euro	6 (10)	8 (13)	-	-	-	-	6 (8)	8 (11)

Als het gaat om de investeringen van de gevolgde respondenten in hun herkomstland, valt op dat hier in de loop der jaren weinig verandering in gekomen is. Het deel dat in het land van herkomst investeert beslaat nog altijd minder dan een kwart van de respondenten (tabel 15).

Tabel 15. Investeren zaken of goederen in herkomstland (% tussen haakjes)

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
	N=61		N=3		N=8		N=72	
	2010	2013	2010	2013	2010	2013	2010	2013
Investeren in herkomstland	14 (23)	13 (21)	-	-	1 (12.5)	3 (37.5)	15 (21)	16 (22)

4.5 Veranderende bindingen met herkomst- en bestemmingsland

Na de beschrijvende analyse van allerlei algemene veranderingen en ontwikkelingen op de terreinen arbeid, inkomen en huisvesting bespreken we in deze paragraaf de (mogelijk) veranderde staat van integratie in de Nederlandse samenleving en banden met het herkomstland. Tabel 16 geeft weer in hoeverre de bindingen van respondenten met Nederland zijn veranderd. We maken in dezen geen onderscheid meer tussen herkomstgroepen, maar tussen typen arbeidsmigranten. Dit doen we om uiteindelijk de hoofdvraag van dit onderzoek te kunnen beantwoorden: *in hoeverre is er sprake van veranderende migratieloopbanen en bijbehorende patronen van sociaaleconomische en sociaal-culturele integratie?*

Over het algemeen zien we dat respondenten de afgelopen jaren hoger zijn gaan scoren op indicatoren van sociaaleconomische en sociaal-culturele integratie in Nederland. Respondenten zijn bijvoorbeeld beter Nederlands gaan spreken, hebben meer Nederlandse vrienden en staan vaker ingeschreven in de GBA. Dit wijst erop dat, over de gehele linie, respondenten meer bindingen met Nederland lijken te ontwikkelen.

De beroepsstatus is in sommige gevallen verslechterd. Dit geldt met name voor circulaire- en *footloose* migranten. Dit beeld zagen we ook al naar voren komen in de vorige paragraaf: een aanzienlijke groep is werkloos geworden na 2010. De arbeidsstatus van bi-nationale en vestigingsmigranten is daarentegen iets verbeterd, wat niet verwonderlijk is aangezien dit de sociaaleconomisch en sociaal-cultureel meest geïntegreerde groep betreft.

Tabel 16. Veranderende bindingen met Nederland tussen 2010 en 2013 naar cluster³ (N=69)

	Circulair		Bi-nationaal		Footloose		Vestiger	
	N=7	N=7	N=19	N=19	N=17	N=17	N=26	N=26
	2010	2013	2010	2013	2010	2013	2010	2013
Spreekt Nederlands (0=nee; 3=tamelijk vloeiend)	0,57	1,14	1,74	2,32	0,29	1,59	2,27	2,65
Spreekt Nederlands in vrije tijd met vrienden en bekenden (0=nooit; 4=vaak)	0,00	0,86	1,53	2,63	0,06	0,88	2,27	2,88
Spreekt Nederlands in de buurt ⁴ (0=nooit; 4=vaak)	1,86	1,00	2,58	2,95	2,29	1,35	2,96	3,04
Aantal Nederlandse vrienden	0,29	1,00	1,00	1,61	0,59	1,00	1,84	2,27
Volgt Nederlandse nieuws (0=nooit; 4=elke dag)	1,53	1,53	2,59	2,18	1,78	2,04	2,52	2,04
Deelname aan het maatschappelijk middenveld (lid van sociale organisaties)	0,29	0,71	1,21	0,74	0,53	0,76	1,62	1,39
GBA geregistreerd (%)	29	57	74	74	65	82	92	96
Nederlandse bankrekening (%)	43	71	84	89	82	88	100	100
BSN nummer (%)	100	100	95	100,0	100	88	100	100
Arbeidsstatus (0=werkloos; 3=formeel permanent contract)	1,86	1,43	1,90	2,11	1,71	1,65	1,92	2,19

Naast de bindingen met Nederland, vormen ook de bindingen met het herkomstland een belangrijke dimensie van migratiepatronen. In tabel 17 valt op dat *footloose* migranten zich over het algemeen meer op het herkomstland zijn gaan oriënteren. Meer dan voorheen, sturen zij nu geld terug naar hun herkomstland ('*remittances*') en bezoeken zij het land van hun herkomst.

Voor de andere migrantengroepen geldt dat zij zich in veel gevallen minder op het herkomstland oriënteren dan in 2010. Het aantal bezoeken per jaar neemt af, ze bezitten of huren steeds minder een woning in het land van herkomst en zijn ook in mindere mate op de hoogte van het nieuws in het herkomstland. Dit kan erop wijzen dat, in de loop der tijd, bepaalde typen arbeidsmigranten

zich steeds meer op Nederland oriënteren in plaats van op het land waar ze oorspronkelijk vandaan komen.

Tabel 17. Veranderende bindingen met herkomstland (LvH) tussen 2010 en 2013 naar cluster⁵ (N=68)

	Circulair		Bi-nationaal		Footloose		Vestiger	
	N=7	N=7	N=19	N=19	N=17	N=17	N=26	N=26
	2010	2013	2010	2013	2010	2013	2010	2013
Aantal weken in LvH per jaar	9,14	6,14	5,83	5,06	3,06	4,77	3,12	3,12
Aantal bezoeken per jaar	4,00	2,86	3,33	3,03	1,65	2,53	2,12	1,98
Remittances per jaar in euro's	4843	2000	2482	2394	1129	2471	842	935
% Inkomen aan remittances	36,91	27,49	15,64	11,62	7,27	16,69	2,90	3,10
Bezit of huurt woning in LvH (%)	71	57	61	50	47	47	42	31
Volgt nieuws LvH (0=nooit; 4=elke dag)	2,31	2,02	2,58	1,76	1,80	2,31	2,08	1,88
Investeert in LvH (%)	-	14	33	28	18	18	15	19
Aantal maandelijkse contacten met vrienden/familie LvH	58,71	38,86	64,39	54,23	50,29	39,94	55,81	57,81

4.6 Migratiepatronen in dynamisch perspectief

Wanneer we de twee dimensies, bindingen met herkomst- en bestemmingsland, samennemen, ontstaan er vier ideaaltypische migratiepatronen. Het doel van dit rapport is om te onderzoeken of er sprake is van in de tijd veranderende migratiepatronen. Uit de vorige paragraaf bleek reeds dat sommige groeperingen zich meer op het herkomstland zijn gaan oriënteren, terwijl andere groepen meer bindingen hebben gekregen met Nederland.

Door middel van clusteranalyse werden respondenten in 2010 al ingedeeld in een van de vier ideaaltypische migratiepatronen. Het is belangrijk om nogmaals te vermelden dat er geen absolute grens is die bepaalt of iemand een 'circulaire migrant', een 'transnationale migrant', een 'footloose migrant' of een 'vestigingsmigrant' wordt. Veeleer worden via clusteranalyse respondenten aan de hand van kenmerken (in dit geval indicatoren van bindingen met herkomst- en bestemmingsland)

ingedeeld in groepen met een hoge mate van overeenkomst. Aan de hand van eenzelfde analyse, op basis van de nieuwe bindingen met Nederland en het land van herkomst, zijn respondenten opnieuw ingedeeld in een van de vier ideaaltypische patronen.

Tabel 18. Migratieloopbanen tussen 2010 en 2013 (N=75)

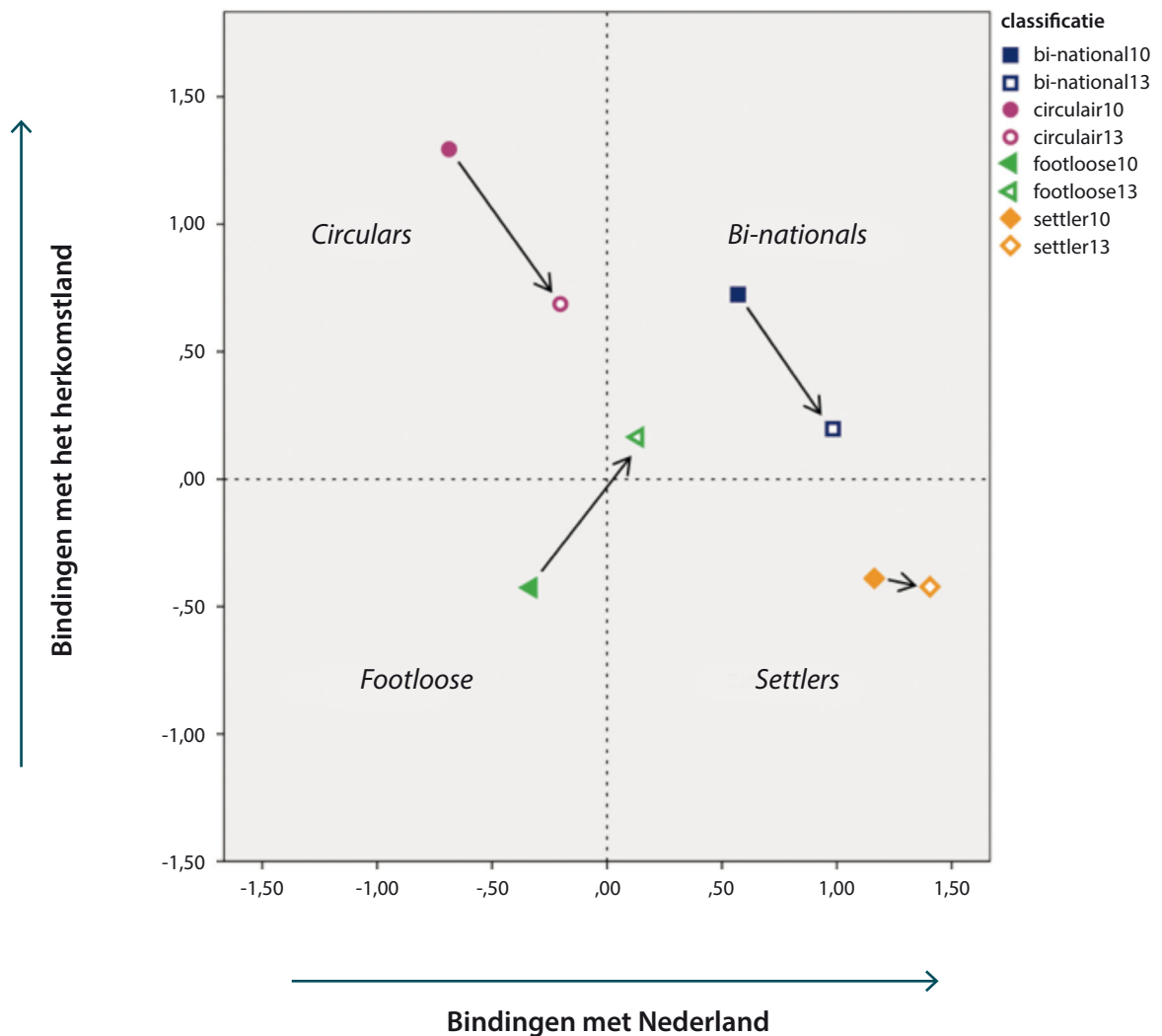
2013	2010				
	Vestiger	Circulair	Bi-nationaal	Footloose	Totaal
Vestiger	21	1	11	5	38
Circulair	0	5	1	2	8
Bi-nationaal	3	1	6	6	16
Footloose	2	0	0	4	6
Teruggekeerd	1	1	0	5	7
Totaal	27	8	18	23	75

Uit tabel 18 kunnen we de opeenvolgende migratiecarrières van respondenten die hebben geparticipeerd in dit longitudinale onderzoek opmaken. Zo zien we dat respondenten die eerst ingedeeld werden in de categorie vestigingsmigrant nu, in grote mate, nog steeds de kenmerken van vestigingsmigranten vertonen. Dit stemt overeen met de theoretische verwachting die we in hoofdstuk 2 uitspraken, namelijk dat vestigingsmigranten zich alleen nog maar meer op Nederland zullen oriënteren.

Een deel van de respondenten die eerst tot de categorie ‘bi-nationale migrant’ werd gerekend, is nu vestigingsmigrant geworden. Deze tendens komt overeen met de veranderende bindingen met herkomst- en bestemmingsland; transnationale migranten zijn zich in toenemende mate op Nederland gaan oriënteren. Aanvankelijk verwachtten we dat een gedeelte van de transnationale migranten zich mogelijk weer op het herkomstland zou richten of zelfs zou terugkeren. In onze data komt dit patroon echter niet naar voren.

De patronen die zich voordoen in de categorie met *footloose* migranten, springen het meest in het oog. Zij waaieren uit over allerlei verschillende categorieën. Een gedeelte heeft Nederland verlaten, enkelen vertonen meer transnationale kenmerken en weer anderen ontwikkelen zich tot vestigingsmigrant. In hoofdstuk 2 spraken we al de verwachting uit dat dit type migrant zich verspreidt over alle richtingen, omdat deze categorie beschouwd kan worden als een soort ‘startcategorie’ die zich deels laat kenmerken door ‘*intentional unpredictability*’.

Figuur 2: Migratiepatronen in dynamisch perspectief

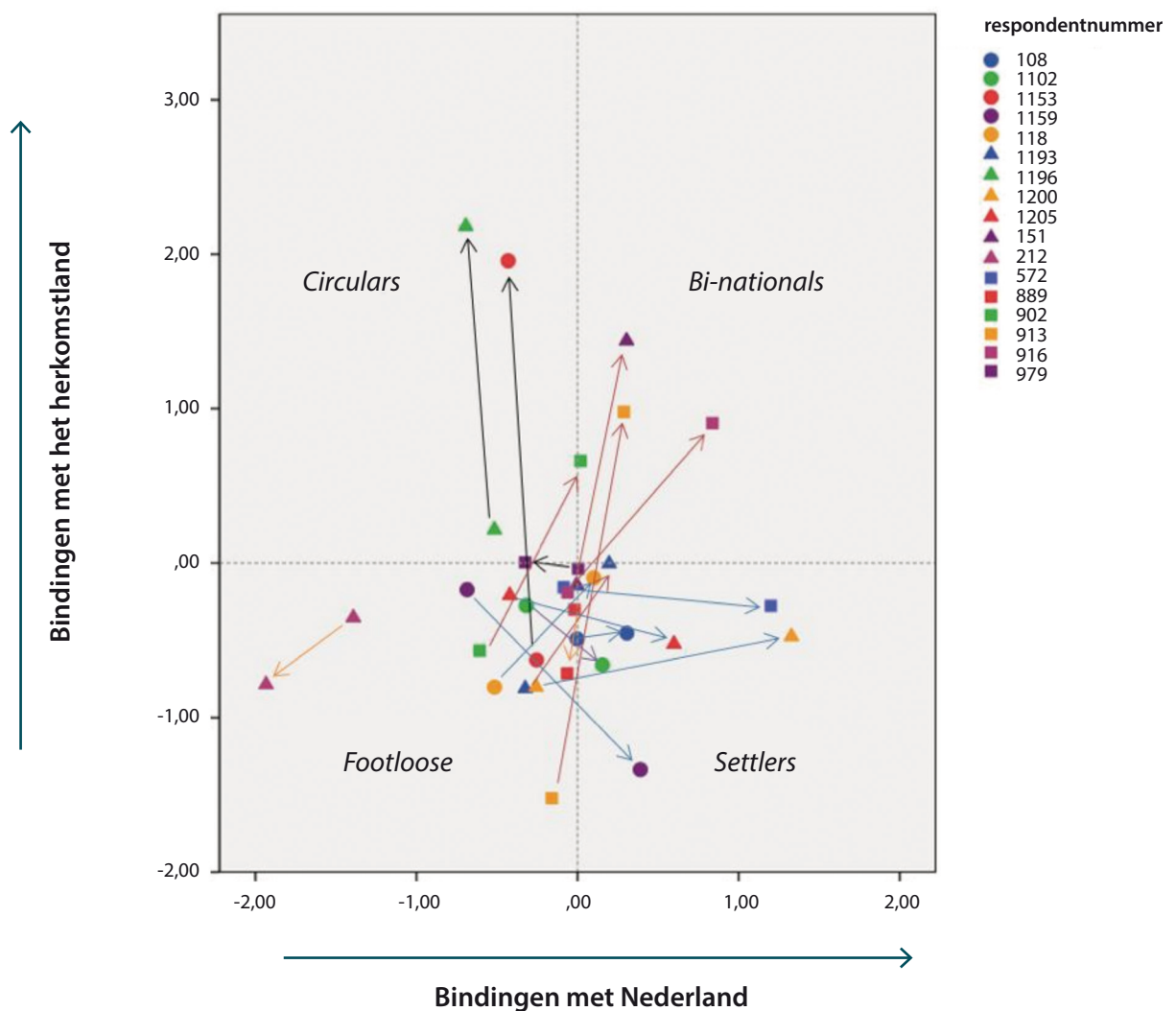

Wanneer we, ieder cluster afzonderlijk, de gemiddelde bindingen met herkomst- en bestemmingsland in 2010 en 2013 met elkaar vergelijken, krijgen we figuur 2. Naast de richting van de pijl, is ook de lengte van de pijl van belang. Hoe langer de pijl, hoe sterker de verandering. Dit figuur weerspiegelt voor een groot deel de eerder uitgesproken verwachtingen en bovenstaande observaties. Zo raken vestigmigranten almaar meer gevestigd in Nederland en ontwikkelen bi-nationale migranten zich steeds meer in de richting van het vestigingspatroon. Ook circulaire migranten lijken zich gemiddeld genomen meer op Nederland te gaan oriënteren, ten koste van hun oriëntatie op het herkomstland.

De pijl uit figuur 2 die de ontwikkeling van *footloose* migranten beschrijft is het gevolg van het middelen van individuele veranderingen en geeft daarom niet goed de diversiteit die zich voordoet onder deze categorie weer. Daarom hebben we in figuur 3 nog eens ingezoomd op de carrières van de afzonderlijke *footloose* migranten. Deze figuur geeft eens te meer aan dat het *footloose* migratiepatroon een lastig te vangen en voorspellen fenomeen is.

Desalniettemin valt op dat een aantal *footloose* migranten zich ontwikkelt in de richting van het transnationale patroon (roodgekleurde pijlen). Zij ontwikkelen dus zowel meer bindingen met het herkomstland als met Nederland. Een mogelijke verklaring hiervoor kan gezocht worden in het feit dat transnationale activiteiten kostbaar zijn. Een aanzienlijk gedeelte van de *footloose* migranten bevond zich in 2010 nog in een marginale positie. Wanneer zij in 2013 een betere positie hebben verkregen en dus meer geld over houden, worden ze in staat gesteld meer transnationale activiteiten te ondernemen (zoals *remittances* sturen of op bezoek gaan bij familie in het herkomstland).

Figuur 3: Diversiteit onder footloose migranten

Een ander gedeelte van de *footloose* migranten uit 2010 hebben zich in 2013 tot vestigingsmigrant ontwikkeld. Nadat ze langer in Nederland verblijven, oriënteren ze zich ook in sterkere mate op de Nederlandse samenleving. Deze laatste trend zou nog sterker kunnen worden omdat de vereiste dat Roemenen en Bulgaren een tewerkstellingsvergunning (TWV) moeten hebben om formele arbeid in Nederland te kunnen verrichten met ingang van 1 januari 2014 is komen te vervallen. Hierdoor

kunnen Roemeense en Bulgaarse arbeidsmigranten makkelijker actief worden op de Nederlandse formele arbeidsmarkt en zich dus makkelijker vestigen (Snel, et al. 2014).

4.7 Migratieaspiraties

Ten slotte hebben we de respondenten gevraagd of ze de intentie hebben om in Nederland te blijven wonen, en zo ja, hoe lang ze van plan zijn in Nederland te blijven. Afgezet tegen de resultaten uit 2010 koesteren de gevolgde respondenten anno 2013 de intentie om langer in Nederland te blijven (tabel 19). Meer dan een kwart van de ondervraagde arbeidsmigranten wil voorgoed in Nederland blijven. Desalniettemin is er nog altijd een grote groep die, al dan niet op langere termijn, terug wenst te keren naar het land van herkomst: 31% denkt binnen nu en 10 jaar Nederland te verlaten.

Tabel 19. Hoe lang zijn de migranten van plan in Nederland te blijven?⁶

	Totaal	
	N=72	
Verblijfsintentie	2010	2013
Korter dan 1 jaar	7 (10)	4 (6)
1 tot 2 jaar	6 (8)	3 (4)
3 tot 5 jaar	6 (8)	5 (7)
5 tot 10 jaar	6 (8)	10 (14)
Tot pensioen	6 (8)	9 (13)
Wil definitief in Nederland blijven	17 (25)	20 (28)
Weet niet	24 (33)	21 (29)

Van de zeven migranten die niet meer in Nederland verblijven (maar terug zijn gemigreerd of naar andere bestemmingen zijn verhuisd) hebben er drie de intentie om ooit weer naar Nederland terug te keren. Er is kort met drie Roemenen gesproken, waarvan er twee naar Duitsland verhuisd waren en één naar België. Zij hadden niet de intentie om terug te keren naar Nederland. Het betreft hoogopgeleide Roemenen (hoger onderwijs of universiteit).

Van de drie Polen die niet meer in Nederland verblijven, zijn er twee teruggekeerd naar Polen omwille van hun arbeidssituatie. Dit betreft lager opgeleide Poolse arbeidsmigranten die alle twee de intentie hebben om terug te keren naar Nederland. De andere Poolse respondent is hoogopgeleid en migreerde in november 2012 naar Londen voor zijn werk. Hij heeft geen intentie om ooit nog naar Nederland terug te keren.

Ten slotte is er kort gesproken met een Bulgaarse retourmigrant. Dit betrof een hoogopgeleide ingenieur die in Nederland drie jaar voor een consultancy bedrijf heeft gewerkt. Na het niet verlengen van zijn contract en vruchteloze sollicitaties, heeft hij besloten terug te keren naar Bulgarije. Als hij de kans zou hebben, zou hij terugkeren naar Nederland.

Op basis van de gesprekken met deze zeven personen, lijkt het erop dat de respondenten hun keuze om al dan niet in Nederland blijven voor een belangrijk deel laten afhangen van de werksituatie.

5. Conclusies en aanbevelingen

Naar aanleiding van het onderzoek *Arbeidsmigranten in vieren* van de Erasmus Universiteit dat in 2011 gepresenteerd is – waarin de aanbeveling werd gedaan om de diversiteit aan migratiepatronen in dynamisch perspectief te plaatsen – is er in 2013 gestart met een pilotstudie. Het doel van deze studie was tweeledig, namelijk 1) nagaan of er sprake is van veranderingen in migratieloopbanen en patronen van sociaaleconomische en sociaal-culturele integratie en 2) nagaan in hoeverre *snowball-sampling* (de methode die hoofdzakelijk is gehanteerd), geschikt is om respondenten in te tijd te volgen. Deze tweede vraag wordt beantwoord in een aparte rapportage die eind 2014 zal verschijnen. Geholpen door contactgegevens die een gedeelte van de respondenten had achtergelaten, is geprobeerd hen opnieuw te benaderen. Een aantal respondenten (N=80) kon opnieuw geïnterviewd worden. Aan hen is (een deel van) dezelfde vragenlijst als in 2010 voorgelegd. Zodoende kon vastgesteld worden of er sprake is van veranderde bindingen met Nederland en het herkomstland. Door deze veranderde bindingen samen te nemen, is het mogelijk gebleken verschuivingen in migratiepatronen en opeenvolgende migratiecarrières tussen 2010 en 2013 vast te stellen.

Uit de beschrijvende analyse kwam reeds naar voren dat zich in de levens van de arbeidsmigranten verschillende veranderingen hebben voorgedaan op de terreinen arbeid, inkomen, huisvesting, integratie en transnationalisme. Zo is een aantal arbeidsmigranten in de afgelopen jaren werkloos geworden, is een deel van de respondenten meer gaan verdienen en is de huisvestingspositie in veel gevallen verbeterd. Op het gebied van sociaal-culturele integratie valt op dat meer arbeidsmigranten de Nederlandse taal machtig zijn geworden en dat zij meer contacten hebben opgebouwd met autochtone Nederlanders. Als het gaat om transnationale activiteiten (zoals het sturen van *remittances* en het investeren in herkomstland) blijkt dat er over het algemeen geen sprake is van grote veranderingen, hoewel er in sommige gevallen sprake is van een afname.

Daarmee zijn we aangekomen bij het formuleren van een antwoord op de inhoudelijke vraag die ten grondslag ligt aan deze pilotstudie: *In hoeverre is er sprake van veranderingen in migratieloopbanen en patronen van sociaaleconomische en sociaal-culturele integratie?* Door veranderende bindingen van arbeidsmigranten met Nederland en het herkomstland te onderzoeken, kan vastgesteld worden in hoeverre er sprake is van verschuivende migratiepatronen en de ontwikkeling van individuele migratiecarrières. Uit de analyse van de bindingen met Nederland blijkt dat veel respondenten in 2013 hoger scoren op indicatoren van bindingen met Nederland dan in 2010. Ze spreken bijvoorbeeld beter Nederlands, staan vaker ingeschreven in de GBA en zijn beter op de hoogte van het Nederlandse nieuws. Voor wat betreft de bindingen met het herkomstland kan gesteld worden dat met name *footloose* migranten zich (gemiddeld genomen) meer op het herkomstland zijn gaan oriënteren. Meer dan voorheen, sturen zij nu *remittances* terug naar hun herkomstland en bezoeken zij het land van hun herkomst. Voor de andere migrantengroepen geldt dat zij zich in veel gevallen minder op het herkomstland oriënteren dan in 2010. Het aantal bezoeken per jaar neemt af, ze

bezitten of huren steeds minder een woning in het land van herkomst en zijn ook in mindere mate op de hoogte van het nieuws.

Deze veranderende bindingen met Nederland en het herkomstland resulteren in verschuivende patronen van arbeidsmigratie. Zo ontwikkelt twee derde van de transnationale migranten zich in de richting van het type vestigingsmigratie. Zij krijgen dus minder banden met het herkomstland en oriënteren zich in toenemende mate op Nederland. Voor het type vestigingsmigranten geldt dat zij zich gemiddeld genomen nog meer op Nederland zijn gaan oriënteren. Veel circulaire migranten vertonen drie jaar later nog altijd de eigenschappen van circulaire migratie, dat wil zeggen dat zij relatief weinig bindingen met Nederland hebben en zich meer dan gemiddeld op het herkomstland oriënteren.

Dat de categorie *footloose* migranten een aparte categorie is, werd al vastgesteld in 2011. Het betrof vaak respondenten die nog maar kort in Nederland waren, met een onzekere arbeidsmarktpositie en weinig wortels in de Nederlandse samenleving. De verwachting was dat zij uit zouden waaieren in alle richtingen. De resultaten van de tweede onderzoekswave wijzen daar ook op: sommige *footloose* migranten zijn vestigingsmigranten geworden, sommigen transnationalen, anderen zijn *footloose* gebleven en weer anderen zijn teruggekeerd naar het herkomstland.

Het gediversifieerde patroon van arbeidsmigratie uit de landen Polen, Bulgarije en Roemenië wordt daarmee tevens weerspiegeld in de carrières die arbeidsmigranten in de loop der tijd doorlopen. Friberg (2012) stelde onder Poolse arbeidsmigranten in Noorwegen achtereenvolgens drie migratiefasen vast: van nieuwe, tijdelijke arbeidsmigrant naar transnationale migrant tot het eindstadium van gevestigde migrant. Uit onderhavig onderzoek blijkt echter dat men niet zondermeer kan concluderen dat er sprake is van een vastomlijnd carrièrepad (van bijvoorbeeld *footloose* migrant, via transnationale migrant naar het eindstadium van vestigingsmigrant). Het lijkt er op dat een gedeelte van de migranten inderdaad een dergelijk proces doorloopt. Voor een ander gedeelte geldt echter dat zij niet dit gehele proces doorlopen of dat dit proces zich voor iedere migrant even snel voltrekt, bijvoorbeeld doordat zij terugkeren naar het herkomstland of omdat zij sterke banden met het herkomstland blijven onderhouden en in de transnationale 'fase' blijven hangen.

In de media (vgl. Volkskrant, 2013) wordt vaak het beeld geschetst dat het gros van de arbeidsmigranten, circa 50% op basis van de recente SCP studie *Nieuw in Nederland*, aangeeft in Nederland te willen blijven. Hoewel een gedeelte van de arbeidsmigranten inderdaad hun toekomst in Nederland ziet, blijkt uit onze data dat een aanzienlijk aantal arbeidsmigranten nog altijd aangeeft op termijn naar het herkomstland wenst terug te keren. Een kwart van de ondervraagden geeft aan überhaupt nog niet te weten of zij al dan niet in Nederland willen blijven.

Dergelijke verschillende uitkomsten kunnen mogelijk herleid worden tot het verschil in de door het SCP en de EUR gehanteerde methoden. Waar het SCP een representatieve steekproef trekt op basis van de GBA, maakt de EUR gebruik van selecte steekproeftrekking op plekken waar veel arbeidsmigranten wonen en werken (*snowball-sampling*). Het gevolg van de keuze voor een der

beide methodieken, is dat het SCP verhoudingsgewijs meer *gevestigde* migranten heeft geïnterviewd die door de bank genomen een betere maatschappelijke positie hebben. Het EUR onderzoek heeft daarentegen door haar methode van onderzoek vooral de meer 'vluchtige' categorie arbeidsmigranten geïnterviewd, arbeidsmigranten die minder 'gesetteld' zijn in Nederland en dus ook een minder sterke maatschappelijke positie hebben (vaker tijdelijk of informeel werk, minder vaak zelfstandige woonruimte, enz.). Beide studies schetsen door hun andere onderzoeks aanpak (met name werving van respondenten) een beeld van een specifieke categorie onder de Midden- en Oost-Europese arbeidsmigranten (vgl. Dagevos et al., 2011; Snel et al., 2013). Daarentegen staat de EUR-methode strikt genomen geen statistische toetsing toe, daar het geen aselecte steekproeftrekkingsprocedure volgt. Op het verschil tussen beide methodieken wordt nader ingegaan in een aparte rapportage die eind 2014 verschijnt.

Bibliografie

Boom, J., A. Weltevrede, S. Rezai & G. Engbersen (2008). *Oost-Europeanen in Nederland. Een verkenning van de maatschappelijke positie van migranten uit Oost-Europa en voormalig Joegoslavië*. Rotterdam: Risbo, Erasmus Universiteit Rotterdam

Dagevos, J. (2011). *Poolse migranten: De positie van Polen die vanaf 2004 in Nederland zijn komen wonen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Eade, J., Drinkwater, S. en Garapich, M. (2007). *Class and Ethnicity: Polish Migrant Workers in London*. Swindon: End of Award Research Report, ESRC.

Engbersen, G., M. Ilies, A.S. Leerkes, E. Snel en R. van der Meij (2011). *Arbeidsmigratie in vierden. Bulgaren en Roemenen vergeleken met Polen*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.

Engbersen, G. (2012). Arbeidsmigratie uit Midden- en Oost-Europa en de implicaties voor integratiebeleid. In: Jan Willem Holtslag, Monique Kremer & Erik Schrijvers (red) (2012). *In betere banen, De toekomst van arbeidsmigratie in de Europese Unie*. WRR: Den Haag, pp. 105-121

Engbersen, G. en E. Snel (2012). Lokaal bestuur en de uitbreiding van Europa. De bestuurlijke aanpak van de arbeidsmigratie uit Midden- en Oost-Europa. In: *Bestuurskunde*, 1, p. 25-32.

Engbersen, G. A.S. Leerkes, E. Snel, M. Ilies en R. van der Meij (2013). On the differential attachments of migrants from Central and Eastern Europe: a typology of labour migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(6): 1-23.

Friberg, J.H. (2012). The Stages of Migration. From Going Abroad to Settling Down: Post-Accession Polish Migrant Workers in Norway. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(10): 1589-1605.

Gijsberts, M. en M. Lubbers (2013). *Nieuw in Nederland. Het leven van recent gemigreerde Polen en Bulgaren*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Heijden, P. van der, M. van der Cruyff en G. van Gils (2013). Aantallen geregistreerde en niet-geregistreerde burgers uit Moe-landen die in Nederland verblijven. Rapportage schattingen 2009 en 2010. Utrecht: Universiteit.

Snel, E., J. de Boom, J. Burgers & G. Engbersen (2000). *Migratie, integratie en criminaliteit. Migranten uit voormalig Joegoslavië en de voormalige Sovjet-Unie in Nederland*. Rotterdam: RISBO/ Erasmus Universiteit

Snel, E., M. Faber en G. Engbersen (2013). Maatschappelijke positie van Midden- en Oost-Europese arbeidsmigranten. *Justitiële verkenningen* (themanummer over arbeidsmigratie), 39 (6): 61-76.

Snel, E., Faber, M. & Engbersen, G. (2014). Civic Stratification and Social Positioning: CEE Labour Migrants without a Work Permit. *Population, Space and Place*, online: 11 februari 2014.

Volkskrant (2013). Bijna helft Polen in Nederland wil niet meer terug. Verkregen op 12 december 2013, via:<<http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2686/Binnenland/article/detail/3472464/2013/07/09/Bijna-helft-Polen-in-Nederland-wil-niet-meer-terug.dhtml>>

Vogels, R., M. Gijsberts en M. den Draak (2014). *Poolse, Bulgaarse en Roemeense kinderen in Nederland. Een verkenning van hun leefsituatie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Weltevrede, A.M., J. de Boom, S. Rezai, L. Zuiderwijk en G. Engbersen (2009). *Arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa. Een profielschets van recente arbeidsmigranten uit de MOE-landen*. Rotterdam: Risbo BV.

